

ІНДИКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

О. І. Котикова, доктор економічних наук, професор
Миколаївський національний аграрний університет

На основі розробленої автором методики проведено дослідження індикації економічного стану сільськогосподарського землекористування в Україні. Період дослідження охоплює дані за 1985-2013 роки. На основі отриманих результатів зроблено висновок про відповідність сільськогосподарського землекористування в Україні вимогам стійкого розвитку. Визначені показники є складовою індикаційної моделі стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні.

Ключові слова: індикація, модель, землекористування, стійкий розвиток, економічний стан.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах вирішення проблем, що склалися в галузі землекористування, неможливе без переходу до моделі стійкого розвитку. У відповідності з принципами Ріо-де-Жанейрської конференції слід розробити науково обґрунтовану систему стійкого розвитку і для землекористування.

Розробка будь-якої наукової системи вимагає, крім іншого, визначення наукових принципів, побудови системи та показників, за допомогою яких можна визначити рівень її функціонування.

Сьогодні у світі розроблено й використовується в практичній діяльності близько 3 тисяч екологічних показників та індикаторів, причому більше 2/3 із них є частковими екологічними показниками. Існування настільки значної кількості екологічних параметрів потребує їх відповідної класифікації для більш цілеспрямованого й ефективного використання показників та індикаторів при виявленні й вирішенні певного кола екологічних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення наукових основ комплексної оцінки сталого розвитку землекористування внесли провідні вітчизняні вчені, а саме: Тихонов А. Г., Царенко О. М., Гребенюк Н. В.,

Тихоненко О. В., Феденко В. П. та ін. Ними запропоновано систему показників стійкості сільськогосподарського землекористування, яка нараховує більше 30 груп показників за трьома блоками – економічний, екологічний та соціальний. На нашу думку, дана система може використовуватися в якості базового списку показників (використання базового списку показників є необхідною умовою початкового етапу роботи зі створення системи показників стійкого розвитку), однак потребує удосконалення: по-перше, щодо вибору класифікаційних ознак системи (кількості блоків та їх назв, здійснення систематизації показників за типами); по-друге, щодо вибору показників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останні дослідження індикації стійкості сільськогосподарського землекористування за різними методичними підходами датовані 2005 та 2009 роками. Дані потребують оновлення та єдиного підходу до побудови моделі: можливість здійснювати спостереження за розвитком землекористування, визначати рівень його стійкості та індикацію цього процесу в часі та динаміці.

Мета статті. Ми поставили за мету провести дослідження індикації екологічного стану (перший блок індикаційної моделі) сільськогосподарського землекористування в Україні на основі обґрунтованих нами раніше методичних підходів [1]. Обґрунтовано систему показників [2], які пропонуються для здійснення оцінки стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування на мезорівні і поділяються за типами (стану, динаміки, рівноваги та результату) та за блоками (соціальний, екологічний, економічний, еколого-економічний, соціально-економічний та еколого-соціально-економічний).

Виклад основного матеріалу. Ще донедавна Україна посідала чільне місце серед країн світу за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Наприкінці 90-х років Україна вперше в історії отримала валовий збір зерна, який перевищував 50 млн тонн. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування і відповідному науковому та ресурсному наповненні сільське господарство нашої держави спроможне за-

безпечити продуктами харчування 140-145 млн чол. Натомість за результатами господарювання 2013 року рівень самозабезпеченості основними видами продовольства (виробництво до внутрішнього використання на території України) перевищував стовідсотковий бар'єр по зерновим, молоку, яйцях та овочах, а по м'ясу, картоплі та плодам був нижчим від ста. Це свідчить про те, що великі потенційні можливості України щодо залучення земельних ресурсів для використання в галузях економіки і насамперед у сільському господарстві та подоланні на цій основі системної економічної кризи не використовуються. Використання земельних ресурсів нині носить економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування. Наслідком цього є зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1

Сільське господарство, мисливство та лісове господарство в економіці

Показники	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 рік по відношенню до 2000 року, +-
Сукупний індекс витрат на виробництво сільгосппродукції (до попереднього року), %	131,9	120,9	116,9	117,0	106,8	99,7	-32,2
Частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному обсязі валової доданої вартості, %	16,7	10,4	8,4	9,4	9,0	9,9	-6,8
Землевіддача, грн/грн	0,16	0,28	0,39	0,54	0,56	0,65	+0,49

Джерело: розраховано автором за даними [3, 4]

Дослідження частки сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості показали, що значення зазначеного показника постійно зменшувалося – з 24,5% у 1985 році до 7,6% у 2007 році, тобто питома вага сільського господарства зменшилася на 16,9 пунктів (табл. 1). При цьому сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, визначений у % до значень попереднього року, най-

меншим був у 2002 році (102,5), а після цього постійно зростав і в 2007 році склав вже 134,7%.

Тобто рівень витрат на виробництво продукції сільського господарства зростає при зменшенні її частки в сукупному обсязі валової доданої вартості.

Позитивним є збільшення землевіддачі – з 0,16 до 0,65 грн/грн, однак в умовах, коли вартість землі визначається як грошова оцінка 1996 року, проіндексована на коефіцієнт інфляції, не можна сподіватися на високу об'єктивність такого індикатора.

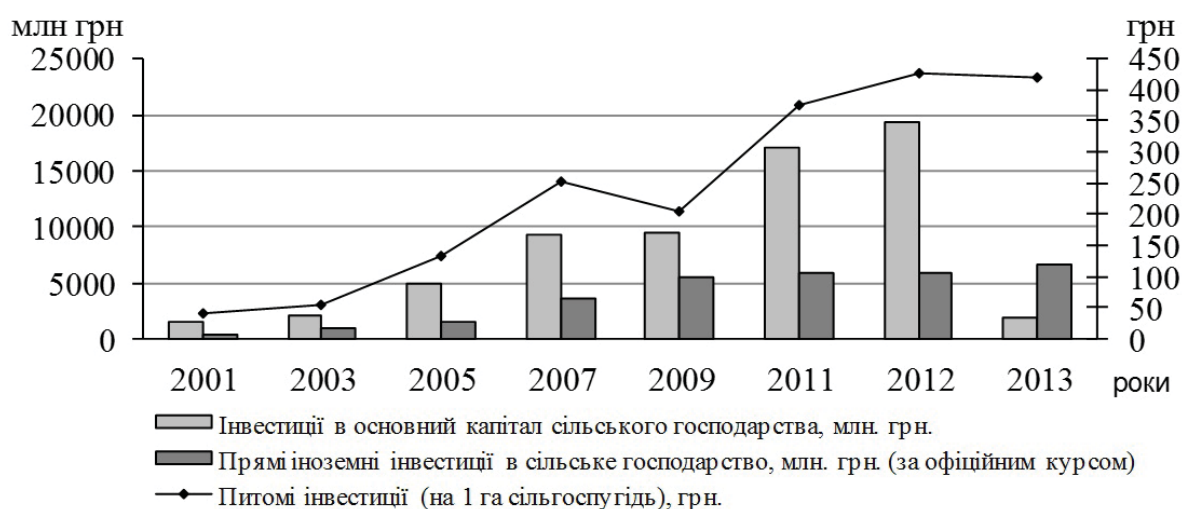

Рис. 1. Динаміка інвестицій в основний капітал сільського господарства України

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Позитивною динамікою відзначається також інвестування сільськогосподарського виробництва. Так, з 2001 року обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства зріс з 1552 до 19059 млн грн у 2013 році (рис. 2). У результаті, обсяг інвестицій в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 2013 році склав 421,23 грн, що вдесятеро перевищує показник 2001 року. При цьому прямі іноземні інвестиції в сільське господарство у 2013 році становили 6708,5 млн грн, що в шістнадцять разів перевищує дані 2001 року.

Однак позитивні зрушення щодо інвестування не дали бажаного результату. Порівняно з 1985 роком у 2013 році індекс продукції сільського господарства знизився на 6,6 пункти і склав 93,4%. Проте, слід відмітити, що з 2000 року рівень показника зростав (рис. 2).

Рис. 2. Індекси продукції сільського господарства України, 1985 рік=100%

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Індекс продукції рослинництва порівняно з 1985 роком у 2013 році зріс на 21,9 в.п. і був вищим, ніж по всій продукції сільського господарства, на 28,5 в.п. Протягом досліджуваного періоду індекс продукції рослинництва відносно 1985 року був нижчим від 100% (крім 1991 року), а починаючи з 2011 року відмічається приріст показника.

Індекс продукції тваринництва порівняно з 1985 роком у 2013 році знизився на 40,5 в.п. і склав 59,5%, що на 11 пунктів нижче, ніж по всій продукції сільського господарства та 62,4 в.п. нижче, ніж індекс продукції рослинництва. Індекс продукції тваринництва був нижчим від 100% усі роки дослідження.

Показник виходу валової продукції сільського господарства (в порівняльних цінах 2010 року) в розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь протягом 1990-2013 років постійно зменшувався і лише з 2011 року почав збільшуватися, але так і не досяг рівня 1990 року. Порівняно з 1990 роком у 2013 році показник знизився з 683,5 тис. грн до 558,9 тис. грн, або на 18,2% (рис. 3).

Показник виходу продукції рослинництва на 100 гектарів сільськогосподарських угідь у 2013 році порівняно з 1990 роком зріс з 351,7 до 388,8 тис. грн, тобто – на 10,6%. Натомість

вихід продукції тваринництва в розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь у 2013 році проти 1990 року знизився на 48,7%: з 331,8 до 170,1 тис. грн.

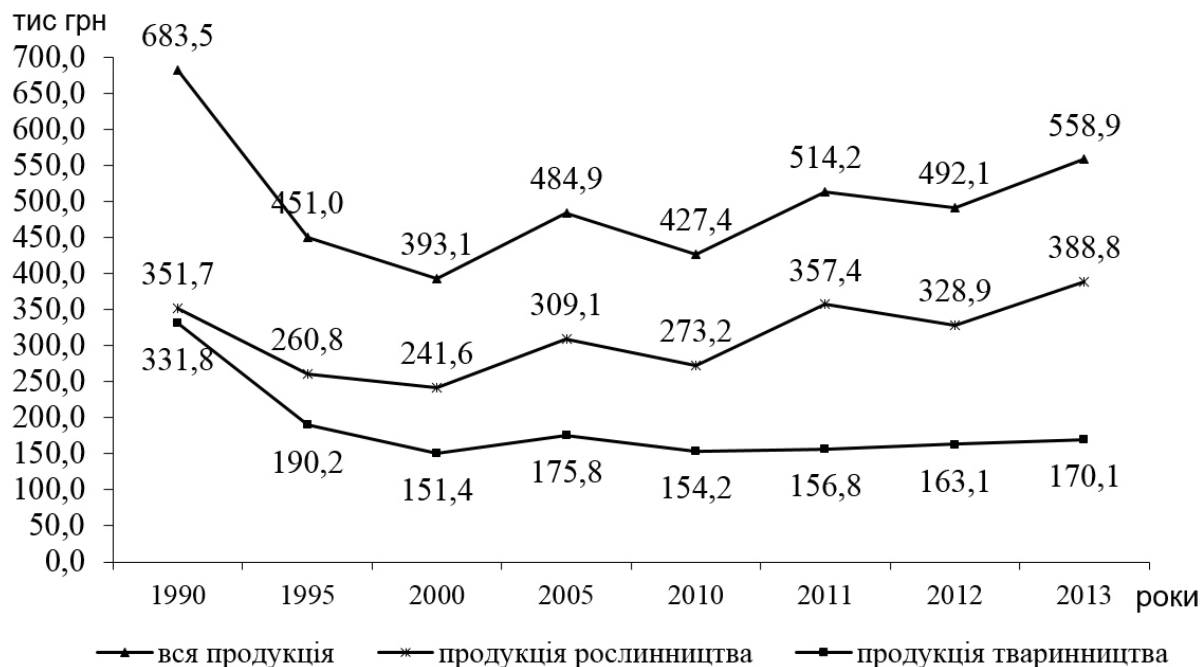

Рис. 3. Динаміка продукції сільського господарства України у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Продуктивність худоби та птиці у господарствах усіх категорій за період з 1985 по 1995 рік зменшувалася, а потім зростала. У 2013 році, порівняно з 1990 роком, середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі зросли на 77 г або 17,9%; середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі – на 245 г або 107,0%; Середній річний удій молока від однієї корови – на 1583 кг, або 55,3%; середня річна несучість курей-несучок зросла порівняно з 1990 роком з 214 до 285 штук на курку-несучку (на 35,1%).

Проте, зовсім інші висновки про ефективність використання земельних угідь щодо виробництва продукції тваринництва матимемо, якщо порівняти в динаміці показники виходу тваринницької продукції в розрахунку на 100 га сільгоспугідь. Так, порівняно з 1990 роком у 2013 році в розрахунку на 100 сільгоспугідь було отримано на 57,1% менше молока, на 80,3%

яловичини, на 89,3% вовни; в розрахунку на 100 га ріллі – на 51,2% свинини; і лише показники виходу в розрахунку на 100 га посівів зернових яєць та м'яса птиці зросли – відповідно на 8,3 та 48,4% (рис. 4).

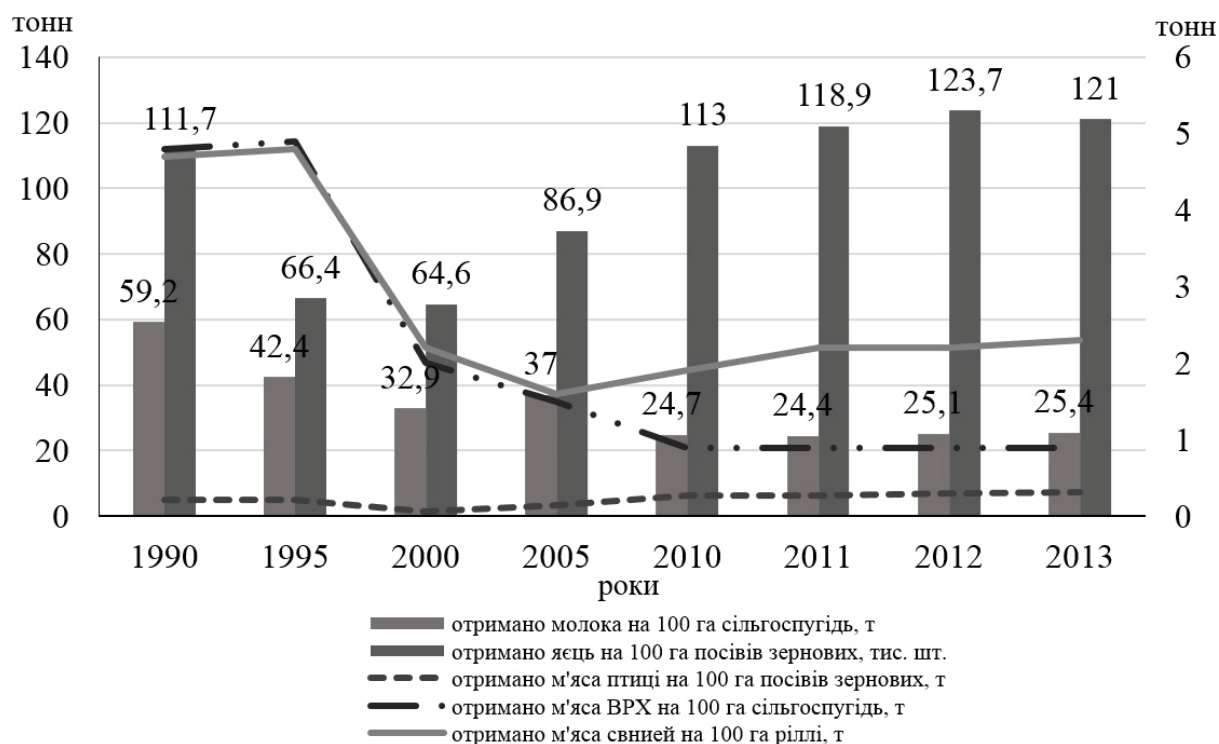

Рис. 4. Динаміка виробництва молока та яєць в розрахунку на 100 га відповідних угідь

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Урожайність більшості видів сільськогосподарських культур за період з 1990 по 2013 рік зростає, навіть по окремих кормових культурах: крім кормових коренеплодів, культурних пасовищ, однорічних та багаторічних трав. Разом з тим слід відмітити, що валові збори по всій групі кормових за досліджуваний період були меншими від рівня 1990 року, так само, як і по цукровому буряку. Відносно інших сільськогосподарських культур можемо зазначити, що валові збори зернових лише у 2011 та 2013 роках перевищили 1990 рік, баштанних – у 2012 та 2013 роках. Набагато краща ситуація по групі олійних культур (валові збори постійно вищі від базового року) та овочам (починаючи з 2005 року валові збори вищі від базового року).

Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств, а також виробництва продукції рослинництва і тваринництва

за період з 1990 по 2013 роки значно змінювався. У 1990 році рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств становив 42,6%, а з 1998 по 2000 роки взагалі було отримано збиток. Постійної тенденції не відмічено – показник як зростає, так і зменшувався, але рівня 1990 року за двадцять чотири роки було досягнуто і перевищено лише у 1992, 1993 та 1994 роках.

Практично аналогічна картина спостерігалася з динамікою рентабельності виробництва продукції рослинництва і тваринництва, хоча фактична рентабельність виробництва тваринницької продукції була значно нижчою, ніж продукції рослинництва. Так, у 1990 році рентабельність виробництва продукції рослинництва становила 98,3%, а тваринництва 22,2%, або в 4,4 раза була меншою. Найнижчий рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва протягом 2000-2013 років зафіксовано у 1998 році (-3,3%), в той час, як в галузі тваринництва збитковими були усі з 1995 по 2004 роки, а також 2006 та 2007 роки. Слід зазначити, що у 2013 році вперше, починаючи з 1990 року, рівень рентабельності у тваринництві перевищив даний показник по рослинництву на 0,2 в.п.

Таким чином, рівень рентабельності у сільськогосподарських підприємствах у 2013 році порівняно з 1990 роком, знизився на 31,4 в.п., у тому числі в галузі рослинництва – на 87,2 в.п., в галузі тваринництва – на 10,9 в.п.

Індекси продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах розраховані до базового 1990 року. Починаючи з 2004 року, індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах почав зростати і у 2013 році склав 399,3%, у тому числі у рослинництві – 339,5%, в тваринництві – 481,2%. Офіційна статистика по наведених даних, особливо по тваринництву, викликає сумнів, оскільки більшість показників ефективності і натуральних, і вартісних у сільськогосподарських підприємствах погіршилися.

Вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств зростає з 96624 млн грн у 2000 році до 151833 млн грн у 2013 році, тобто на 57,1%. Разом з тим, коефіцієнт зносу

основних засобів сільського господарства у 2013 році складає 35,4% і є найгіршим серед усіх видів економічної діяльності.

Знижуються у сільськогосподарських підприємствах енергетичні потужності. Якщо у 1990 році вони становили 108,1 млн кВт, то у 2013 році – 43,2 млн кВт, тобто зменшилися на 60,0%. Починаючи з 1995 року, зниження показника відбувалось постійно. Аналогічна картина спостерігається і в розрахунку енергетичних потужностей на 100 га посівної площі. У 1990 році на 100 га посівної площі припадало 356 кВт, а у 2013 році – 218 кВт, тобто на 38,8% менше.

Підводячи підсумок проведеної індикації економічного стану розвитку землекористування в Україні, можна зробити такі висновки:

1) за роки перебудови агропромислового сектора економіки частка сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості постійно зменшується, не зважаючи на збільшення інвестицій в основний капітал сільського господарства;

2) постійно зменшується виробництво сільськогосподарської продукції, особливо галузі тваринництва;

3) катастрофічно знижується продуктивність рослинництва і тваринництва, про що свідчить зниження врожайності більшості сільськогосподарських культур і хоча продуктивність тварин дещо зросла, в розрахунку на використовувану площу земельних угідь показники погіршуються;

4) як наслідок низького рівня ефективності землекористування – знижується рентабельність сільськогосподарських підприємств;

5) постійно знижується забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами, що свідчить про відсутність у переважної більшості господарств новітніх технологій виробництва продукції;

6) зниження енергетичних потужностей сільськогосподарських підприємств як в цілому, так і в розрахунку на 100 га посівної площі свідчить, що енергоозброєність праці в сільському господарстві є вкрай низькою. В умовах застосування передових технологій такі показники можна було б вважати досягненням, проте в сучасних умовах це свідчить про

нерозвиненість технічної бази сільськогосподарських підприємств;

7) індикація економічного стану розвитку землекористування в Україні свідчить, що воно не відповідає вимогам стійкого розвитку.

В подальшому доцільно дослідити індикатори стійкості розвитку екологічного та соціального блоку з метою побудови індикаційної моделі стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Котикова О. І. Методологічні та методичні основи комплексної оцінки стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування / О. І. Котикова // Сборник научных трудов SWorld. – Выпуск 2, Том 20. – Одесса : Куприенко, 2012. – С. 85-94.
2. Котикова О. І. Стійкий розвиток сільськогосподарського землекористування : методологічний аспект / О. І. Котикова // Економіст. – 2012. – № 2. – С. 27-29.
3. Статистичний щорічник України [Електронний ресурс] / О. Г. Осауленко – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Сільське господарство України [Електронний ресурс] / Н. С. Власенко – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Е. И. Котикова. Индикация экономического состояния сельскохозяйственного землепользования в Украине

На основе разработанной автором методики проведено исследование индикации экономического состояния сельскохозяйственного землепользования в Украине. Период исследования охватывает данные за 1985-2013 годы. На основе полученных результатов сделан вывод о соответствии сельскохозяйственного землепользования в Украине требованиям устойчивого развития. Определены показатели составляющей индикационной модели устойчивого развития сельскохозяйственного землепользования в Украине.

Ключевые слова: индикация, модель, землепользования, устойчивое развитие, экономическое положение.

O. Kotikova. Indication of economic situation of the agricultural land use in Ukraine

In the present conditions, it is not possible to solve problems, which were formed in the field of land use, without shifting to a model of sustainable development. The period of research covers data for 1985-2013. The results of research concluded that the agricultural land use in Ukraine is not adequate to sustainable development.

Keywords: indication, model, land use, sustainable development, economic status.